

Çocuk Emeğinin Sömürüsü ve Çocuk Hakları

Av. Seda AKÇO

Bazı kaynaklarda çocuk ihmal ve istismar türleri üç ana başlıkla incelenmektedir: Fiziksel, duygusal, ve cinsel istismar ve ihmal. Çocukların ekonomik istismarının bir istismar ve ihmal türü olarak ele alınması ile birlikte çocuk ihmal ve istismarı türleri dörde çıkmış oldu.

"Ekonomik İstismar" başlığında ele alınan sorun, çocuk emeğinin "kullanılması" ve "kötüye kullanılması"dır. Bir diğer adlandırma ile, "çocuk emeğinin sömürüsü". Dolayısıyla "ekonomik ihmal"den söz edildiğinde de, çocuğun ihtiyaçlarının karşılanması açısından gerekli giderlerin temin edilmemesini değil, çocuk emeğinin kullanılması ile ilgili bir ihmal durumunu incelemek gerekir. Kanımca bu konuda ihmal ve istismara ilişkin genel yaklaşımdan yararlanılabilir. İstismarda, istismar eden aktiftir, hakkı ihlal edici biçimde hareket eder. ihmalde ise, yapması gereken bir şeyi yapmaz, bu konuda pasif kalır. Dolayısıyla çok genel bir yaklaşım ile çocukların ekonomik açıdan sömürülmesini engellemek üzere alınması gereken önlemlerin alınmamasını "ekonomik ihmal" olarak görebiliriz.

Bu yazıda çocuğun ekonomik ihmal ve istismarının önlenmesi için B.M. Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesi ve Avrupa Konseyi Tavsiye Kararlarında geliştirilen standartlar üzerinde durulacaktır.

B.M. Çocuk haklarına Dair Sözleşmesi, Türkiye'nin taraf olduğu, onaylayarak yürürlüğe soktuğu dolayısıyla 1982 Anayasasının 90.maddesi gereğince iç hukuk normu niteliğindeki bir metindir. Bu Sözleşme, çocuğun sahip olduğu temel haklara ilişkin ayrıntılı düzenlemeleri içermektedir. Buna göre genel başlıkları ile, çocuğun yaşam, korunma, gelişme, katılım hakları vardır. Bu haklara ihtiyaçlar çerçevesinde baktığımızda; beslenme, eğitim, sağlık, oyun oynama, sömürüden korunma, düşünce ve ifade özgürlüğüne sahip olma gibi onun yaşaması, korunması, gelişmesi" için zorunlu hakların düzenlendiğini görürüz.

Sözleşmenin "ihmal ve istismar" konusundaki temel yaklaşımını anlamak için incelemeye bu noktadan başlamak gerekir. Çocukların, bu sözleşmede görülen haklarını kullanabildikleri bir ortamda ve gerekli olanaklara sahip biçimde yaşamalarını sağlama yükümlülüğü anne -babaya aittir. Sözleşmedeki ifadesiyle "her çocuğun bedensel, zihinsel, ruhsal ve toplumsal gelişmesini sağlayacak yeterli bir hayat seviyesine hakkı vardır". (ÇHS. md.27) Çocuğa bu hayat seviyesini sağlama görevi imkanları ölçüsünde anne - babaya aittir. Anne -babanın bu konuda yetersiz kaldığı durumlarda Devletlerin, anne -babaya ve çocuğun bakımını üstlenen diğer kişilere yardımcı olmak üzere gerekli önlemleri alma ve özellikle beslenme, giyim, barınma gibi temel ihtiyaçların karşılanması için maddi yardım ve destek programları oluşturma görevi vardır. Hemen bu noktada "ihmal" konusu devreye girer . Eğer çocuk eğitim, yeterli beslenme, sağlık hizmetlerinden yararlanma vb. haklarını kullanamıyorsa burada bir "ihmal" söz konusudur. Böyle bir durumda, ihmal edenin kim olduğunu belirlerken çok dikkatli davranmak gerekir. Çocuğun bu hakları kullanamaması söz konusu ise, ihmal eden sadece anne -baba değildir. Toplum ve devletin de ihmali söz konusudur .

Çoğu kez ihmal, istismara giden yolun başlangıcını oluşturur. Haklarını kullanma olanağı bulamadığı bir ortamda yaşayan çocuk aynı zamanda istismara da açık biçimde yaşar. Böyle durumlarda istismar risklerinden en büyüğü de " Ekonomik İstismar" dır. Avrupa Konseyi yoksulluk ve sosyal dışlanmayı, ekonomik istismarın önemli sebeplerinden biri olarak görmektedir.

B.M. Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesinin çocuk işçiler ile ilgili düzenlemesinde şu alanlar ele alınır:

Çocuğun;

1. Ekonomik sömürsü
2. Tehlikeli işlerde çalıştırılması
3. Eğitimine zarar verecek işlerde çalışması
4. Sağlığı veya bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaksal ya da toplumsal gelişmesi için zararlı olabilecek işlerde çalışması.

Çocuklar bu alanlarda çalıştırılmaya karşı korunma hakkına sahiptir. (ÇHS md.32) Bu hak çerçevesinde devletten şunları talep edebilirler (bunlar sözleşmede devletlerin yükümlülükleri olarak düzenlenmektedir) :

1. Çocukların bu haklarını güvence altına almak için; yasal, idari, toplumsal ve eğitsel önlemlerin alınması,
2. Her iş koluna göre işe kabul için asgari yaş sınırlarının, çocukların ihtiyaç ve haklarını dikkate alarak belirlenmesi: Bu yaş zorunlu okul döneminin tamamlanmasından ve her halükarda 15 yaşından düşük olmamalıdır,
3. Çalışmanın saat olarak süresi ve koşullarına ilişkin, çocukların haklarını ve ihtiyaçlarını dikkate alan düzenlemelerin yapılması,
4. Çocukların eğitime devamlarını sağlayıcı ve özendirici düzenlemelerin; yapılması: Okula devam etme olanağına sahip olmanın, ekonomik t sömürüyü önemli ölçüde azalttığı veya en azından olumsuz etkilerini hafiflettiği göz önünde bulundurularak, uygun ve esnek nitelikte bir eğitim programının hazırlanması.
5. Çocukların haklarını ihlal eder biçimde çalıştırılmalarını önlemek üzere ceza veya başka uygun yaptırımların öngörülmesi.

Çocukların yukarıda belirtilen, çalıştırılmamaları gereken işlerde ve veya haklarını ihlal eder biçimde çalıştırılmaları "ekonomik istismar" teşkil ederken, Devletin bu alanlarda gerekli düzenlemeleri ya da denetimleri yapmamasını da en azından "ekonomik ihmal" olarak görmek gerekmektedir.

Avrupa Konseyi, çocukların ekonomik açıdan sömürülmelerini sadece Asya, Avrupa, Güney Amerika ülkeleri için değil aynı zamanda tüm Avrupa için önemli bir problem olarak görmektedir. Dünya da çocukların ekonomik açıdan sömürülmelerine kölelik, zorunlu çalışma, fuhuş amacıyla çocuk ticareti, pornografi, uyuşturucu ticaretinde kullanılması, işçilik yapmak üzere çocukların satılması vb. uygulamalardan başlayıp, çocukların ağır ve tehlikeli işlerde yada gelişmelerine zarar verecek biçimde çalıştırılmalarına kadar çok çeşitlilik göstermektedir. Ekonomik sömürünün bir başka biçimi olan ve sömürünün verdiği zararların artmasına neden olan bir diğer uygulama ise, çocuk emeği ile elde edilen gelirin çocuğun ihtiyaçları dışındaki ihtiyaçlara harcanmasıdır. 10 yıl önce Bursa'da yapılan "Kentlerde Yaşayan Ücretli Kesimin Telafi Edici ve Tamamlayıcı Gelir Kaynakları: Bursa Örneği" başlıklı araştırmasında araştırmaya katılan ücretli grubunun % 10.6'sının çocuğunun çalıştığı tespit edilmiş. Ailedeki çocuk sayısının fazlalığının telafi edici ve tamamlayıcı gelir ihtiyacını arttırması beklenirken, bu araştırmada aksine azaldığı tespit edilmiştir. Yani çocuğun geliri ailenin genel geliri içine dahil edilmektedir.

Ancak bu resmin söylediği tek şey , çocuğun emeği ile elde edilen gelirin onun ihtiyaçları dışında ve onun gelişiminden korunmasından fedakarlık pahasına kullanılması değildir. Bu durum bir başka gerçekliğe daha dikkat çeker: Eğer çocuğun geliri olmaz ise, ailenin yaşam standardı daha da düşecektir. Bu durumda da çocuğun korunması ve gelişiminin güvence altına alınması mümkün değildir.

Bütün bunlar devletlerin çocuk işçiliğinin önlenmesi konusunda bütünlüklü bir politikasının olmasını gerektirmektedir. Bu politika diğer çocuk meselelerinden ve ülke ekonomisinden bağımsız oluşturulamayacağı için, aslında bütün bunları eşgüdümlü olarak koordine etmeyi sağlayacak bir bakış açısına sahip olmayı da gerektirir. Bu bakış açısının en önemli unsurunu çocuğun yararı ilkesi oluşturmaktadır. Çocuk işçiliğini ilgilendiren bütün konulardaki politikalar, çocuğun yararı ilkesini ön planda tutacak biçimde belirlenmelidir.

Çocuğun yararı ilkesi ile ilgili olarak pek çok şey söylemek mümkündür. Ama burada özellikle bir tanesinin üzerinde durmak gerektiğini düşünüyorum: çocuğun yararı onun bugünü ve bugün içinde bulunduğu koşullarla ilgilidir. Dolayısıyla ertelenemez. Bu prensiplere devletlere ve toplumlara, çok alternatifli düşünme yükümlülüğünü getirir. Çocuk işçiliğini tamamıyla sona erdirmek, genel hedef olabilir. Bu hedefe ulaşmak zaman alacaktır. Şu anda çalışan çocukların yaşam koşullarının iyileştirilmesi, bu hedefe ulaşılacak tarihe ertelenemez. Bu nedenle, çocuk işçiliğinin sonlandırılmasına yönelik mücadele, halen çalışmakta olan çocukların ihmal ve istismarlarının mazereti olamaz. Eğer çalışma olgusu değiştirilemiyorsa -ama mutlaka onun değiştirilmesi hedeflenerek -çalışan çocuğun beslenme, sağlık bakımı, barınma, oyun oynama, eğitim, kötü, ağır iş koşullarından, uzun çalışma saatlerinden korunmalarını sağlayacak hizmetler üretilmelidir.

Avrupa Konseyi 1336 (1997) sayılı tavsiye kararında; çocuk emeğinin sömürsünün önlenmesinde toplumun rolüne dikkat çekerek, toplumun böyle bir sorun olmadığını düşünmesinin bu istismarın saklı kalmasının önemli nedenlerinden birini oluşturduğunu belirtmektedir. Bu kısır döngüden kurtulabilmek için sendikaların, medyanın ve hükümet dışı örgütlerin önemli bir işlevi bulunduğu belirtilmektedir: çocuk emeğinin sömürsünden kaynaklanan sorunların tespiti ve kamuoyunun dikkatine sunulması.

Gene aynı kararda çocuk işçiliğinin önlenmesi için atılması gereken en önemli adımlardan biri, çocuk işçiliği ile ilgili sorunların tespiti ve bu alanda araştırmaların yapılmasının sağlanmasıdır.

Ayrıca Devletler, çocukları n istismardan korunabilmesi için, bu tür olayların soruşturma ile yetkili makamlara bildirilmesi, sorumluların cezalandırılması konusunda kolay kullanılabilir ve etkili hukuk yolları oluşturmalı, istismara maruz kalan çocukların tedavisi için gereken önlemleri almalıdır. İstismar olaylarında soruşturmanın başlatılması ve adliyenin olaya el koyması ile birlikte çocuk ve ona bakmakla yükümlü kimselerin hukuki ve sosyal destek almalarını sağlayıcı hizmetlerin oluşturulması gerekmektedir .Bugün Türkiye'de bazı barolar, her tür ihmal ve istismar mağduru çocuk için adli yardım hizmeti çerçevesinde hukuki yardım programına sahip bulunmaktadır. Bu program çerçevesinde, çocuğa ve yakınlarına hukuki danışmanlık hizmeti verilmekte, çocukla ilgili davada çocuğun savunmanlığı ve temsilciliği yapılmaktadır. Özel bir programı bulunmayan barolarda da genel adli yardım hizmetleri kapsamında, hukuki yardım almak mümkündür.

Ekonomik sömürü, çocuğu bakıp gözetmekle yükümlü anne -babası, vasisi tarafından gerçekleştiriliyor veya onun ihmali suretiyle gerçekleşiyor ve alınan diğer tedbirler ile bu durum değiştirilememiş ise, o takdirde mahkemece çocuğun anne -babasının veya vasisinin yanından alınıp bir başka yere yerleştirilmesine karar verilebilir. Bu yer bir başka aile yanı olabileceği gibi, resmi veya özel bir koruma kurumu da olabilir. çocuğun tedavisini gerektiren bir durum varsa, bir tedavi kurumuna

yerleştirilmesi de mümkündür. Aynı Őekilde bir eğitim kurumuna devam etmesini sağlayıcı bir tedbire de hükmedilebilir.

Kaynaklar:

B.M. Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesi

Türk Medeni Kanunu

Çocuk Mahkemelerinin Kuruluşu, Görev ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun

Gemalmaz, S. Çocuk ve Genç haklarına ilişkin Ulusal st Belgeler, iBY; İst-2002

Dülgerođlu ve ark. Kentlerde Yaşayan cretli Kesimin Telafi Edici ve Tamamlayıcı Gelir Kaynakları: Bursa rneđi, FEVY. 1st. 1993

Sokak Çocukları ve Çalışan Çocuklar (Planlama İçin Bir Rehber) UNICEF & Save The Children, Ankara 1998

Akyüz, E. Çocuğun Haklarının ve Güvenliđinin Korunması, M.,E.B.Y. Ankara 2000